

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΩΝ ΑΒΔΗΡΩΝ*

Τα τελευταία χρόνια στα 'Αβδηρα, ένα μέρος της ανασκαφικής δραστηριότητας επικεντρώθηκε στο ΒΔ τμήμα του βόρειου περιβόλου, προκειμένου να διευκρινιστεί η κατεύθυνση του τείχους στην περιοχή αυτή, καθώς και η ακριβής χρονολόγηση των δύο φάσεών του.

Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν επάλληλες φάσεις κατοίκησης, από τις οποίες το τείχος του 7ου-6ου αι. π.Χ. ανήκει στην αρχαιότερη¹. Το νεότερο τείχος και μετά από αυτό ο αποθέτης με τις μικρογραφικές υδρίες, που σχετίζεται με το λατρευτικό χαρακτήρα των βωμόσχημων κατασκευών-εσχάρων, προηγούνται του νεκροταφείου της ελληνιστικής πόλης, που εκτείνεται εδώ, όταν το τείχος του 4ου αι. έχει πια μετατεθεί νοτιότερα και τα ιερά έχουν πέσει σε αχρηστία και εγκαταλειφτεί. Στην ευρύτερη περιοχή εξάλλου, στα Β-ΒΑ της πόλης είναι γνωστή η ύπαρξη νεκροπόλεων από τα αρχαϊκά ήδη χρόνια².

Από τα μέχρι τώρα όμως ταφικά συγκροτήματα, που αποκαλύφθηκαν τυχαία στα 'Αβδηρα, οι ελληνιστικοί τάφοι είναι οι σπανιότεροι³. Η έκταση που καταλαμβάνει το τμήμα του νεκροτάφείου που ερευνήθηκε, είναι περίπου 1.100 τ.μ. (Εικ. 1, 2). Σε αυτή βρέθηκαν αραιά τοποθετημένες 25 ταφές, οι οποίες επιτρέπουν να γνωρίσουμε εν μέρει τα ταφικά έθιμα της εποχής στην περιοχή.

Παρατηρήθηκαν τέσσερις διαφορετικοί τύποι τάφων:

- 1) 14 λακκοειδείς
- 2) 8 κεραμοσκεπείς
- 3) 2 κιβωτιόσχημοι και
- 4) 1 ταφικό πιθάρι (εγχυτρισμός).

Κάθε τάφος από τους παραπάνω 25 περιείχε ένα μόνο νεκρό, από τους οποίους

* Ευχαριστώ θερμά την έφορο της ΙΗ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων κ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη για την άδεια μελέτης του υλικού του νεκροταφείου και για την πολύμορφη βοήθειά της. Πολλές ευχαριστίες για πρόθυμες συμβουλές οφείλω στην αρχαιολόγο κ. Σ. Σαμαρτζίδου. Τα σχέδια της ανασκαφής και των τάφων ειδικότερα οφείλονται στον κ. Β. Αναγνωστόπουλο. Η συντήρηση των πήλινων αντικειμένων έγινε από τους συντηρητές κ. Δ. Σιαμπανόπουλο και Π. Τζενετάκη οι οποίοι συμμετείχαν και στην ανασκαφή. Τα μέταλλα αντικείμενα συντηρήθηκαν από το συντηρητή κ. Γ. Ξυλαπετσιόδη.

1. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΠΑΕ 1982, ΠΑΕ 1983, Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη 1, 1987, 409 (στο εξής ΑΕΜΘ 1, 1987).

2. Ε. Σκαρλατίδου, ΑΕΜΘ 1, 1987, 421.

3. Χ. Κουκούλη ΑΔ 25, 1970, Β'2, 404, ΑΔ 29, 1973-74, Β'3, 809-810.

οι τρεις ήταν σίγουρα γυναικείου φύλου και τα τρία παιδιά.

Οι τάφοι δεν είχαν όμοιο προσανατολισμό, αλλά οι 15 από αυτούς ήταν από Α προς Δ και οι 9 από Β προς Ν. Δεν υπήρχε επομένως συγκεκριμένος κανόνας, που να αφορούσε τον προσανατολισμό τους, αλλά αυτός φαίνεται ότι επιλεγόταν τυχαία.

Οι 11 από τις ταφές ήταν ακτέριστες —και από αυτές οι περισσότερες ήταν ελεύθερες (λακκοειδείς)— ενώ οι υπόλοιπες 14 ήταν κτερισμένες. Όλοι οι τάφοι βρέθηκαν ασύλητοι. Η επίχωση πάνω από αυτούς ήταν άλλοτε μικρή —ανατολικά και βόρεια του χώρου από 0,30 μ.— και άλλοτε μεγάλη —δυτικά μέχρι 1,30 μ.— γεγονός που εξηγείται από την απότομη κλίση του φυσικού εδάφους προς τα δυτικά, την οποία βλέπουμε να ακολουθούν και τα δύο τείχη.

Οι νεκροί είχαν σε όλους τοποθετηθεί σε ύπτια θέση με τα χέρια να φέρονται προς την κοιλιακή χώρα συνήθως, και με μια πέτρα ως προσκέφαλο μερικές φορές. Ο πυθμένας των τάφων ήταν χωρίς ιδιαίτερη στρώση και έτσι οι νεκροί κείτονταν απευθείας στη γη, που ήταν ή το φυσικό έδαφος ή οι πέτρες των θεμελίων των εγκαταλειμμένων και καταστρεμμένων τειχών. Σε καμία περίπτωση —εκτός των κιβωτιόσχημων τάφων— δε φαίνεται ότι το νεκρό τοποθετούσαν σε ξύλινη σαρκοφάγο ή κλίνη.

Σε τρεις περιπτώσεις —πλάι σε έναν κιβωτιόσχημο και σε δύο κεραμοσκεπείς— παρατηρήθηκαν περιοχές με καύσεις, που περιείχαν καμένα οστά και θραύσματα αγγείων, οι οποίες είναι λείψανα των πυρών των τελετών εναγισμών, που ακολουθούσαν τις ταφές και που, όπως φαίνεται, στα Άβδηρα ήταν συχνό έθιμο ήδη από τον 7ο αι. π.Χ.⁴

Τάφοι

Οι T1, T3, T4, T5, T6, T7 ήταν ακτέριστες ελεύθερες (λακκοειδείς) ταφές⁵. Ο T2 ήταν κεραμοσκεπής τάφος κτερισμένος με σιδερένια σπλεγγίδα και νόμισμα Ζώνης του 4ου αι. π.Χ.⁶.

Ο T8 ήταν παιδική ταφή σε πιθάρι, του οποίου το στόμιο έκλεινε σχιστόπλακα. Περιείχε ως κτερίσματα⁷ τρία ειδώλια γυναικείων μορφών και ένα τέταρτο πιθανόν πλαγγόνας, του οποίου σώθηκε μόνο το ένα πόδι. Τα δύο από τα ειδώλια αποδίδουν τον τύπο γνωστό ως «Ικέτιδα». Είναι όρθιες γυναικείες μορφές, που φορούν χιτώνα και ιμάτιο, που καλύπτει το πίσω μέρος της κεφαλής και τυλίγει τον κορμό. Με το δεξί χέρι, που φέρεται προς τα πάνω έχοντας ανοικτή την παλάμη, ανασύρουν το ιμάτιο, «άντεα παρειάων». Αυτού του τύπου τα ειδώλια είναι γνωστά από την ελληνιστική Μ. Ασία και κυρίως από το Πέργαμο⁸.

4. ΠΑΕ 1983, 6.

5. ΠΑΕ 1982, 1-17, ΠΑΕ 1983, 1-12, ΠΑΕ 1984 (τυπώνονται).

6. ΠΑΕ 1982, 5 σημ. 1.

7. Χ. Κουκούλη, *ΑΕΜΘ* 1, 1987, 413.

8. E. Töpperwein, *Terrakotten von Pergamon* (1976) 63-64, πίν. 40, 41 αρ. 249, 255, 257, 262-263.

Ο T9 ήταν καλυμμένος με κεραμίδες-στρωτήρες και τα κτερίσματα που περιείχε ήταν ένα άβαφο μυροδοχείο, ένας μεγαρικός σκύφος με ειδυλλιακή παράσταση ανθρώπινων μορφών —σατύρων;— και ζώων σε χορευτικές στάσεις γύρω από μεγάλους κρατήρες⁹ και ένας κάνθαρος με west-slope διακόσμηση του τέλους του 3ου ή αρχών του 2ου αι. π.Χ.¹⁰ (Εικ. 3).

Στα νότια της ταφής και μεταξύ αυτής και μιας απροσδιόριστης πέτρινης κατασκευής σχήματος Γ (η οποία μάλλον προϋπήρχε του τάφου) παρατηρήθηκαν τα ίχνη της καύσης-εναγισμού, η οποία περιείχε λείψανα από τα ξύλα της πυράς, μια σιδερένια αιχμή δόρατος, μια σιδερένια σπλεγγίδα και δύο μυροδοχεία. Τα αντικείμενα της πυράς υποδηλώνουν ότι ο νεκρός του τάφου T9 ήταν ανδρικού γένους.

Ο T10 ήταν ελεύθερη λακκοειδής ταφή, της οποίας τα οστά ήταν έντονα διαταραγμένα, με έναν άβαφο αμφορέα τοποθετημένο επάνω τους.

Ο T11 και ο T12 ήταν ελεύθερες ακτέριστες ταφές.

Ο T13 ορίζεται στα δεξιά με δύο κάθετα τοποθετημένες κεραμίδες στρωτήρες. Περιείχε ανδρική μάλλον ταφή, όπως φανερώνει το κτερίσμα της, ένα σιδερένιο εγχειρίδιο.

Ο T14 ήταν κιβωτιόσχημος τάφος, που περιείχει γυναικεία ταφή¹¹ πλούσια κτερισμένη. Από τα κτερίσματά της, ένδεκα επιμήκη μυροδοχεία διαφόρων διαστάσεων βρέθηκαν διάσπαρτα από την περιοχή του στήθους έως των ποδιών. Αριστερά και δεξιά της νεκρής είχαν τοποθετηθεί ένας μεγαρικός σκύφος¹² με πλούσια φυτική διακόσμηση διαταγμένη κατά ζώνες, ένα μόνωτο χυτροειδές άβαφο αγγείο, δύο άωτα αβαθή κυάθια, ένα χάλκινο κάτοπτρο χωρίς λαβή, μία μολύβδινη πυξίδα με το πώμα της και ένα σιδερένιο αντικείμενο, πιθανόν ψέλλιο, σε κακή κατάσταση διατήρησης (Εικ. 4). Ο σκύφος κυρίως χρονολογεί τον τάφο μετά το τέλος του 3ου αι. π.Χ.

Ο T15 ήταν ελεύθερη ταφή. Μία σιδερένια αιχμή βέλους στην περιοχή του θώρακα του νεκρού, μαρτυρεί ότι έχασε τη ζωή του βίαια, ίσως σε κάποια πολεμική συμπλοκή.

Ο T16 ήταν ακτέριστος κεραμοσκεπής τάφος.

Ο T17 ήταν επίσης κεραμοσκεπής τάφος που περιείχε ασημένια δανάκη και μόνυξο λυχνάρι.

Ο T18 και ο T19 ήταν ελεύθερες ταφές. Άβαφο μικρό μυροδοχείο βρέθηκε στην περιοχή του στήθους του νεκρού του T19.

Ο T20 ήταν ελεύθερη ακτέριστη παιδική ταφή, πάνω στη λιθορριπή του αρχαϊκού τείχους.

Ο T21 ήταν κεραμοσκεπής τάφος που περιείχε γυναικεία ταφή. Τα κτερίσματά

9. H. Thompson, *Hesperia* 3, 1934, 363 C36, 358-359, C25. G. R. Edwards, *Corinthian Hellenistic Pottery*, Corinth VII, III (1975) 170 αριθ. 842, πίν. 72.

10. X. Κουκούλη, *AEMΘ* 1, 1987, 412. H. Thompson, *Hesperia* 3, 1934, 320, εικ. 5, A31. Corinth, ό.π., πίν. 52, 53.

11. X. Κουκούλη, *AEMΘ* 1, 1987, 412.

12. A. Laumonier, *La céramique hellénistique à reliefs. Délos XXXI* (1975) αριθ. 428, πίν. 2.

του ήταν πήλινο μονόμυξο λυχνάρι, πήλινο άβαφο μυροδοχείο στην περιοχή του στήθους και 27 πήλινες επιχρυσωμένες χάντρες με το χάλκινο και επίσης επιχρυσωμένο στέλεχος στο οποίο θα ήταν προσαρμοσμένες (Εικ. 5). Ένα¹³ χρυσό ενώτιο με κεφάλι αντιλόπης¹⁴, τύπου πολύ συνηθισμένου κυρίως στην ελληνοιστική Αμφίπολη, βρέθηκε στο κρανίο της νεκρής.

Ο T22 ήταν ελεύθερη αντρική ταφή, κτερισμένη με σιδερένια φυλλόσχημη αιχμή δόρατος και πήλινο μονόμυξο λυχνάρι¹⁵ του τέλους του 3ου αι. και μετά.

Ο T24 ήταν κεραμοσκεπής τάφος αμελούς κατασκευής με παιδική ταφή κτερισμένη με ειδώλιο σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης.

Ο T25 ήταν κεραμοσκεπής τάφος, που ο νεκρός του φορούσε όρμο περιδεραίου από μικρές γυάλινες μπλε χάντρες. Βρίσκεται έξω από τα όρια της αρχικής ανασκαφικής τομής του τείχους και αποκαλύφτηκε κατά τη δοκιμαστική τομή που έγινε προς τα δυτικά, προκειμένου να διερευνηθεί το σημείο που στρίβει το τείχος νότια κατά μήκος της γραμμής της αρχαίας παραλίας. Αυτό σημαίνει ότι το τμήμα του νεκροταφείου που ερευνήθηκε μέχρι τώρα, αποτελεί μέρος μόνο του νεκροταφείου που, όπως φαίνεται, εκτείνεται σε αρκετή απόσταση προς τα δυτικά.

Ο Τάφος 23

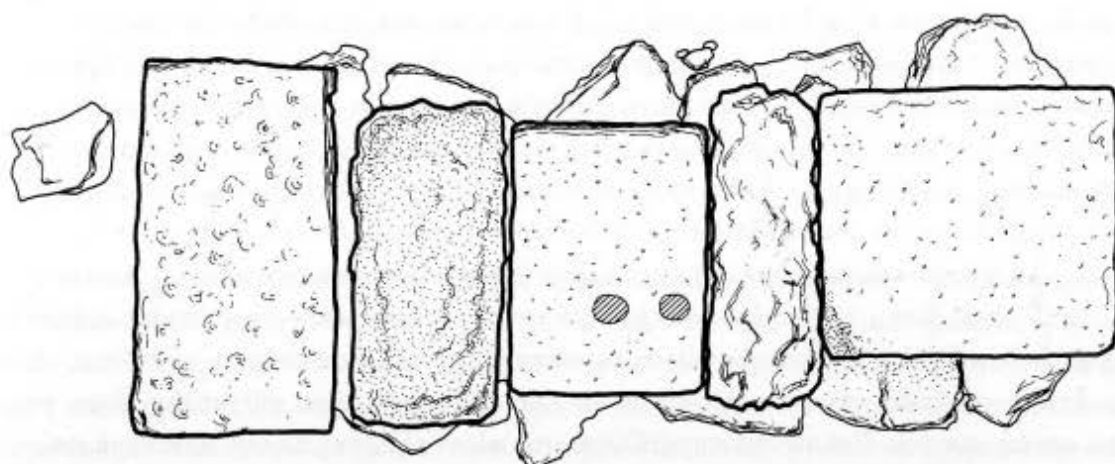
Ο T23 ήταν κιβωτιόσχημος τάφος ορθογωνίου σχήματος με προσανατολισμό από Α προς Δ. Βρέθηκε σε βάθος 0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και 2,10 μ. ψηλότερα από την επιφάνεια της θάλασσας.

Την κάλυψή του αποτελούσαν πέντε αδρά δουλεμένες ορθογώνιες πλάκες, από πωρόλιθο της οποίας τους αρμούς έκλεινε ασβεστοκονίαμα. Μία από τις καλυπτήριες πλάκες ήταν εδώ σε δεύτερη χρήση, όπως φαίνεται από τους δύο ορθογώνιους τόρμους στη μία επιφάνειά της (Σχ. 1, Εικ. 6). Στην κατασκευή των τοιχωμάτων του τάφου χρησιμοποιήθηκαν γωνιασμένες πώρινες πλάκες και αργές πέτρες. Η ανατολική στενή πλευρά του μόνο ήταν λαξευμένη στο φυσικό βράχο. Εσωτερικά τα τοιχώματα ήταν επιχρισμένα με παχύ στρώμα λευκού κονιάματος. Εξωτερικές διαστάσεις: 1,90 μ. × 0,65 μ. Ο τάφος βρέθηκε γεμάτος με χώμα μέχρι το ύψος της επιφάνειας των πλευρικών τοιχωμάτων του. Ο γυναικίος σκελετός που περιείχε είχε τοποθετηθεί σε ύπτια θέση και ίσως όχι απευθείας στο φυσικό έδαφος. Την ύπαρξη ξύλινου νεκρικού φορείου ή σαρκοφάγου υποδηλώνει η παρουσία χάλκινων εφηλίδων και καρφιών στο δάπεδο του τάφου.

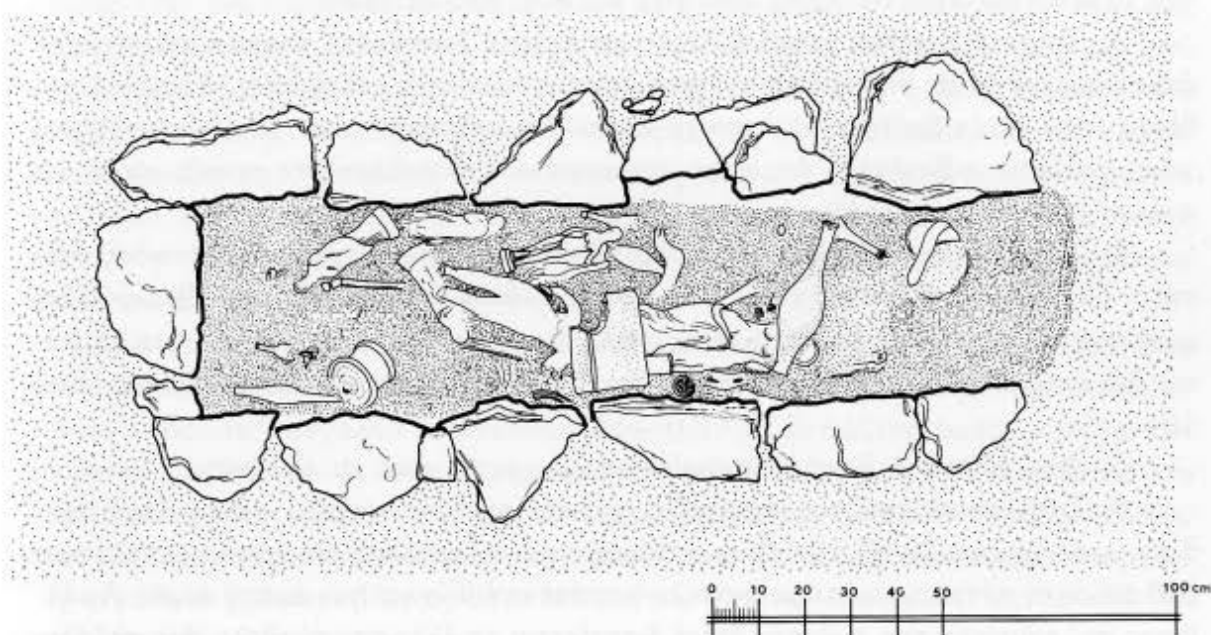
13. Περίπτωση ενός ενώτιου. Βλ. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, *Ελληνοιστικοί τάφοι Βεροίας* (1980) 40, 69, 105.

14. Πρβλ. H. Hoffmann - P. Davidson, *Greek Gold Jewelry from the Age of Alexander* (1965) 107, εικ. 27, 28. P. Davidson - An. Olivec, *Ancient Greek and Roman Gold Jewelry in the Brooklin Museum* (1984) 48. BCH 85, 1961, 814-816, εικ. 3. BCH 83, 1959, 706-707, εικ. 6. A. Greifenhagen, *Schmuckarbeiten in Edelmetall*, I (1970) πίν. 22,2, του ίδιου, ό.π. II (1975) 55, πίν. 44,7.

15. R. H. Howland, *Greek lamps and their survivals. The Athenian Agora IV* (1958) 100-101 αρ. 430, πίν. 41.

Σχ. 1.

Σχ. 2.

Επειδή ο τάφος ήταν ασύλητος (Εικ. 7), τα οστά είχαν διατηρηθεί σε καλή κατάσταση. Μόνο το κρανίο είχε γείρει προς τα δεξιά. Έτσι και τα περισσότερα κτερίσματα βρέθηκαν στην αρχική τους θέση (Σχ. 2).

Από το πλήθος των κτερισμάτων, που περιείχε ο τάφος, μία μεγάλη ομάδα αποτελούν τα κοσμήματα της νεκρής.

1. Το χρυσό διάδημα με την έκτυπη διακόσμηση που βρέθηκε στερεωμένο στην περιοχή του μετώπου, είναι ταινιωτό έλασμα με στρογγυλεμένα άκρα, όπου και οι οπές για την πρόσδεση (Εικ. 8). Στη μέση, το διάδημα κοσμεί έκτυπη προτομή γυναικείας μορφής που κρατά κάτω από τον αριστερό ώμο κυκλικό αντικείμενο, πιθανότατα ρόδι. Η μορφή ταυτίζεται με Κυβέλη¹⁶ και σε αυτό συνηγορεί, εκτός από

16. ΕΑΑ II (1959) 572, εικ. 787.

το ρόδι, κυρίως το πυργόσχημο κάλυμμα του κεφαλιού, το οποίο συνήθως φορά η θεότητα ως προστάτιδα των τειχισμένων πόλεων. Αριστερά και δεξιά της θεάς, την ταινία κοσμεί κυματοειδής βλαστόσπειρα από την οποία εκφύονται ρόδακες, άνθη λωτού, φύλλα κισσού και σταφύλια, με τις λεπτομέρειές τους αποδοσμένες με φυσιοκρατική αντίληψη. Άλλα διακοσμητικά θέματα στην ταινία αποτελούν ο σπειρομαϊάνδρος, το ιωνικό κυμάτιο και σειρές στιγμών¹⁷.

2. Τα χρυσά ενώτια (Εικ. 9) της νεκρής βρέθηκαν κοντά στο κρανίο. Αποτελούνται από ένα δίσκο με εξάφυλλο ρόδακα στο κέντρο, από τον οποίο κρέμεται εξάρτημα αγγειόσχημο με ημιπολύτιμη καστανόχρωμη πέτρα στο μέσο του. Δύο συρμάτινες αλυσίδες που καταλήγουν σε κλειστά άνθη είναι συγκολλημένες στην πίσω επιφάνεια του δίσκου και περιβάλλουν το κύριο εξάρτημα (στο αριστερό ενώτιο δεν υπάρχουν). Το άγκιστρο για την εξάρτηση είναι επίσης συγκολλημένο στην πίσω επιφάνεια του δίσκου. Αυτού του τύπου τα ενώτια είναι γνωστά από πολλές περιοχές του ελληνισμού από τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και ύστερα¹⁸.

3. Τριάντα περίπου χρυσά φύλλα μυρτιάς από λεπτότατο έλασμα, με αιχμηρά άκρα και ανάγλυφα δηλωμένες τις νευρώσεις, χωρίς ίχνη στερέωσης. Εξαιτίας της θέσης στην οποία βρέθηκαν —περιοχή λαιμού και στήθους— και του μικρού αριθμού τους, φαίνεται πιθανότερο ότι ήταν στερεωμένα στο ένδυμα της νεκρής παρά ότι ανήκαν σε κάποιο στεφάνι.

4. Χρυσό σπειροειδές δαχτυλίδι¹⁹ με πενταπλή περιέλιξη, φορούσε στο δεξί χέρι της. Τα άκρα του καταλήγουν σε κεφαλές φιδιών και πυκνές χαράξεις-φολίδες κοσμούν την αρχή του σώματος και τις ουρές. Το κέντρο του δαχτυλιδιού καταλαμβάνει ένα «ηράκλειο άμμα» με ένθετο ρομβοειδή δακτυλιόλιθο ρόδινου χρώματος (Εικ. 10).

5. Δύο σιδερένια δαχτυλίδια-κρίκοι προέρχονται από το ίδιο χέρι.

6. Στον παράμεσο του αριστερού χεριού, φορούσε μεγάλο χρυσό δαχτυλίδι. Στην ωσειδή σφενδόνη²⁰ του είναι στερεωμένος ο δακτυλιόλιθος από ημιπολύτιμη βαθυκόκκινη πέτρα (granat) με έγκοιλη παράσταση Τύχης, που κρατά κέρασ Αμάλθειας στ' αριστερά της, ενώ στα δεξιά διακρίνεται το άλλο της σύμβολο, ένα πηδάλιο πλοίου²¹.

7. Στο ίδιο χέρι φορούσε δεύτερο χρυσό δαχτυλίδι, μικρότερο από το προηγούμενο με ένθετη πέτρα (granat), και

8. Ασημένιο δαχτυλίδι-κρίκο.

17. F. H. Marshall, Catalogue of the Jewellery Greek, Etruscan, Roman, in the Departments of Antiquities, British Museum (1969) 241 αρ. 2113. G. Neumann, AM 80, 1965, 143.

18. F. Marshall, ό.π. 275, αρ. 2335, πίν. 51.

19. P. Amandry, Collection Hélène Stathatos, Les bijoux antiques, III (1963) 253 I 256/261, εικ. 152. Πρβλ. βραχιόλι όμοιου τύπου από Ερέτρια: H. Hoffmann - P. Davidson, ό.π. 178, εικ. 67.

20. P. Amandry, Collection H. Stathatos, Les bijoux antiques (1953) 105, αριθ. 236, πίν. 41. F. Marshall, Catalogue of the Finger Rings, Greek, Etruscan, Roman, in the British Museum (1968) 70 αρ. 387, πίν. 12.

21. Για όμοια παράσταση Τύχης, I. A. Παπαποστόλου, ΑΔ 32, 1977, 362, 41.

Όλα τα δαχτυλίδια βρέθηκαν στην αρχική τους θέση, στα χέρια της νεκρής.

Μεγάλος αριθμός περιάπτων και άλλα εξαρτήματα περιδεραιίου από διάφορα υλικά βρέθηκαν στην περιοχή του στήθους. Από αυτά ένα χρυσό περίαπτο σε σχήμα αμφορίσκου είναι χαρακτηριστικό των υστεροελληνιστικών χρόνων²². Το σφαιρικό του σώμα, που χωρίζεται με σύρμα σε δύο οριζόντια ημισφαίρια, κοσμεί σειρά φύλλων με τη συρματερή τεχνική.

Άλλο χρυσό περίαπτο, σε σχήμα αναστραμμένης σταγόνας²³ με ημιπολύτιμη βαθυκόκκινη πέτρα στο κέντρο, προέρχεται μάλλον από το ίδιο περιδέραιο. Οι δύο σωληνοειδείς χρυσοί ψήφοι με τη συρματερή διακόσμηση, θα αποτελούσαν επίσης μέρη περιδεραιίου. Τα υπόλοιπα εξαρτήματα ανήκαν είτε σε ένα, είτε σε περισσότερα περιδέραια. Από αυτά ασημένια είναι α) τρία δισκοειδή, β) δύο σε σχήμα σταγόνας, γ) ένα τριφυλλόσχημο, δ) ένα πεταλοειδές, ε) ένα ανθρωπόμορφο - Έρωτας; στ) ένα σε σχήμα διπλού πέλεκυ, ζ) ένα σωληνοειδές, η) ένα λογχόσχημο. Μέρη περιδεραιίου επίσης ήταν ένα περίαπτο από φαγεντιανή σε σχήμα χειριού²⁴, ένα γυάλινο πουλάκι, τρία περίαπτα από θαλασσινά όστρεα και ένα οστέινο. Επίσης 19 χάντρες από γυαλί, φαγεντιανή και πηλό ήταν είτε τμήματα περιδεραιίου ή ήταν ραμμένα στο ένδυμα της νεκρής, επειδή βρέθηκαν διάσπαρτες σε όλο το εσωτερικό του τάφου. Χρυσή δανάκη είχε τοποθετηθεί στον τάφο ως χαρώνειος οβολός. Στη μία επιφάνειά της φέρει έκτυπη κεφαλή Ήλιου²⁵, όπως αυτός εμφανίζεται στα νομίσματα της Ρόδου²⁶ του 3ου αι., καθώς και στα ψευδοροδίτικα της Μακεδονίας της εποχής του Φιλίππου Ε' και του Περσέα.

Μια δεύτερη ομάδα κτερισμάτων αποτελούσαν τα εννέα πήλινα ειδώλια, που ήταν τοποθετημένα στο πλάι, αλλά και επάνω στο σώμα της νεκρής. Από αυτά ένα ειδώλιο Έρωτα²⁷ μεγάλων διαστάσεων (ύψος 0,37 μ.) δε σώζεται ακέραιο, λόγω του εύθριπτου πηλού του. Η νεανική μορφή, που αποδίδεται σε ύψη 3/4 στηρίζεται στο δεξιό σκέλος και προβάλλει άνετο το αριστερό. Τμήμα του ιματίου του πέφτει από το δεξί χέρι, που φέρεται λυγισμένο στην πλάτη του. Το κεφάλι του κοσμεί στεφάνη. Ίχνη ρόδινου χρώματος διατηρείται στο ιμάτιο, κίτρινου στα μαλλιά και λευκού στο υπόλοιπο σώμα.

Μεγάλο ειδώλιο Αφροδίτης (Εικ. 11) η οποία στηρίζεται σε παραλληλεπίπεδη βάση. Είναι ημίγυμνη, μια και το ιμάτιο συγκρατημένο στην ηβική χώρα καλύπτει το κάτω μόνο μέρος του κορμού της. Ακουμπά σε αρχαϊστική στήλη που βρίσκεται στα αριστερά της και που παριστάνει τη θεά Άρτεμη. Την κόμη χωρισμένη στο μέσο

22. BCH 83, 1959, 710, ΠΑΕ 1958, 81, P. Amandry, ό.π. 87, 92, 269.

23. BCH 84 1960, 271, εικ. 45, Hoffmann - Davidson, ό.π. 145, αρ. 7, εικ. 51A. St. Miller, Two groups of Thessalian Gold (1979) 30, 15B.

24. A. Greifenhagen, ό.π. II, 30, πίν. 24,1.

25. Η ταύτιση με τα Ροδιακά νομίσματα οφείλεται στον αρχαιολόγο κ. Β. Πούλιο, τον οποίο και ευχαριστώ.

26. S.N.G., V, Ionia - Caria - Lydia (1982) αρ. 915, 920-923, πίν. 21.

27. S. Mollard - Besques, II Myrina, Figurines et Reliefs en terre cuite grecs et romains (1963) πίν. 50, 51. E. Töpperwein, ό.π. 414, πίν. 60.

κοσμούν τα ινία και στεφάνη, ενώ μακριοί πλόκαμοι πέφτουν στους ώμους της. Αφροδίτες όμοιου τύπου είναι γνωστές από την Μύρινα²⁸ και από την Βέροια²⁹ από τις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Ένα δεύτερο ειδώλιο³⁰ γυμνής Αφροδίτης (Εικ. 12), με συμφυή βάση σώζεται ακέραιο. Με το υψωμένο αριστερό χέρι ανασύρει το ιμάτιο έτσι ώστε το ραδινό σώμα της να προβάλλεται σε αυτό. Το κεφάλι, ελαφρά γεμμένο δεξιά, στολίζει ανθοστέφανος από τον οποίο σώζονται δύο μεγάλα άνθη. Το λευκό επίχρισμα που κάλυπτε όλο το ειδώλιο, διατηρείται κατά περιοχές. Το ειδώλιο μιμείται τύπο της μνημειακής πλαστικής (Αφροδίτη Genetrix).

Ειδώλιο γυναικείας μορφής του τύπου των «ιεροδούλων»³¹ (Εικ. 13). Την κόμη χωρισμένη σε φέτες κοσμεί στεφάνη, ενώ σχηματίζεται λαμπάδιο στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Τα κινητά χέρια της στολίζουν τέσσερα οφιοειδή ψέλλια, δύο στο καθένα. Διατηρούνται ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Ειδώλιο όμοιου τύπου με το προηγούμενο (είχαν τοποθετηθεί μπρούμυτα αριστερά και δεξιά της μεγάλης Αφροδίτης).

Ειδώλιο όρθιας γυναικείας μορφής, που στέκεται σε ωοειδή βάση. Πάνω από τον πολύπτυχο χιτώνα φορά ιμάτιο που τυλίγει τον κορμό και το κεφάλι. Το ιμάτιο καλύπτει και τα χέρια.

Ειδώλιο όρθιας γυναικείας μορφής (ύψος 0,20 μ.) με παιδική μορφή στα αριστερά της, σε χορευτική στάση. Φορά χιτώνα και ιμάτιο που καλύπτει και το κεφάλι αφήνοντας ελεύθερο, μέρος μόνο του προσώπου της. Ίχνη λευκού και ρόδινου χρώματος στα ενδύματα.

Ειδώλιο (ύψος 0,24 μ.) όρθιας γυναικείας ιματιοφόρου μορφής. Διάδημα στολίζει την κόμη που χωρίζεται στο μέσο.

Ειδώλιο (ύψος 0,18 μ.) όρθιας γυναικείας μορφής σε έντονη χορευτική στάση με ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο (Εικ. 14). Στην ομάδα αυτή μπορεί επίσης να ενταχτεί και ένα μικρό πήλινο θεατρικό προσωπίο³².

Τα περισσότερα από τα ειδώλια του τάφου, που συνόδευαν τη νεκρή, σχετίζονται με τον κύκλο της Αφροδίτης και του Έρωτα. Η ίδια η θεά κυριαρχεί εξαιτίας του μεγέθους του ενός ειδωλίου της και της κεντρικής θέσης του στο στήθος της νεκρής, καθώς και από την παρουσία του δεύτερου. Επίσης με την Αφροδίτη συνδέονται και τα δύο ειδώλια των πλαγγόνων-«ιεροδούλων»³³. Εξάλλου οι στάσεις και οι κινήσεις και των υπολοίπων γυναικείων ειδωλίων ίσως να μην είναι άσχετες με

28. R. Higgins, *Greek Terracottas* (1967) 115, 53D. S. Mollard - Besques, ό.π. 24, πίν. 26h.

29. ΑΔ 19, 1964, Β'3, 351, πίν. 413.

30. S. Mollard - Bésques, ό.π. πίν. 31α.

31. D. Thompson, *Troy, The Terracota figurines of the Hellenistic Period* (1963) 87, πίν. XVII, 58. Δ. Λαζαρίδη, *Πήλινα ειδώλια Αβδήρων* (1960) 66 Β91, πίν. 22. A. Laumonier, *Les figurines de terre-cuite, Délos XXIII* (1956) 149, πίν. 44, 412. BCH 1946, 313, αρ. 3, πίν. XIV.

32. Για παρόμοια χρήση προσωπίων σε τάφους, Κ. Δαβάρας, ΑΕ 1985, 144-147.

33. D. Thompson, *Troy*, 87.

κάποια λατρευτική τελετή προς τιμήν της θεάς³⁴. Και βέβαια το μεγάλο ειδώλιο του Έρωτα σε κεντρική επίσης θέση του τάφου υποδηλώνει από τη μια τη σχέση του με τη θεά και από την άλλη το χθόνιο χαρακτήρα της μορφής του ως δαίμονα του θανάτου.

Την τρίτη μεγάλη ομάδα των κτερισμάτων του τάφου, αποτελούν τα πήλινα αγγεία.

1. Οκτώ μυροδοχεία —τα γνωστά ως unguentaria— καταλάμβαναν τα πλάγια του τάφου γύρω από τη νεκρή. Ένα μεγάλο μυροδοχείο βρέθηκε διαγώνια τοποθετημένο στην περιοχή του στήθους, ενώ στην ίδια θέση μυροδοχείο υπήρχε στον T21, T9, T14, T19. Κάποια συνήθεια καθόριζε προφανώς τη θέση του συγκεκριμένου σχήματος αγγείου. Αυτά έχουν ατρακτόσχημο σώμα (άλλα λιγότερο και άλλα περισσότερο ραδινό), ψηλό λαιμό με χείλος από πλαστικό δαχτυλίδι και ψηλό πόδι με δισκόμορφη βάση³⁵. Φαίνεται ότι ανήκουν στα πρώτα χρόνια του 2ου αι. π.Χ. (Εικ. 15).

2. Μία μεγάλη πυξίδα με το πώμα της (Εικ. 16). Έχει κωνική βάση και σώμα με ψηλά κυλινδρικά τοιχώματα. Το πώμα είναι ψηλό κυλινδρικό. Ανάγλυφο δισκόμορφο επίσημα με την προτομή της Άρτεμης κοσμεί την κορυφή του³⁶.

3. Δεύτερη μικρότερη πυξίδα όμοιου τύπου με την προηγούμενη.

4. Τέλος ένας άβαφος αμφορίσκος οξυπύθμενος συμπληρώνει την ομάδα των αγγείων.

Η οικογένεια της νεκρής Αβδηρίτισσας του τάφου 23, που πέθανε μάλλον «άωρη» είχε ξεχωριστή θέση στην κοινωνία της πόλης, όπως φαίνεται από τον τρόπο που κτέρισαν και φρόντισαν την αγαπημένη τους νεκρή. Τα τελευταία χρονολογικά όρια της ταφής τοποθετούνται λίγο πριν τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Το πλήθος αλλά και ο πλούτος των κτερισμάτων του τάφου μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι η πόλη των Αβδήρων πριν τη ρωμαϊκή κατοχή εξακολουθεί να ακμάζει οικονομικά.

Καβάλα,
Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων

Χρυσής Σαμίου

34. Παρόμοια παρατήρηση Δρούγου - Τουράτσογλου, ό.π. σημ. 13, 172.

35. H. Thompson, *Hesperia* 3, 1934, 326, εικ. 9. U. Knigge, *Der Südhügel, Kerameikos IX* (1976) 159. *AM* 81, 1966, 108. *ΑΔ* 17, 1961-62, Α' 256. Μαν. Ανδρόνικος, *ΑΕ* 1955, 34-35. Φ. Πέτσας, *ΑΔ* 21, 1966, Β' 2, 336.

ABDERA. HELLENISTIC CEMETERY

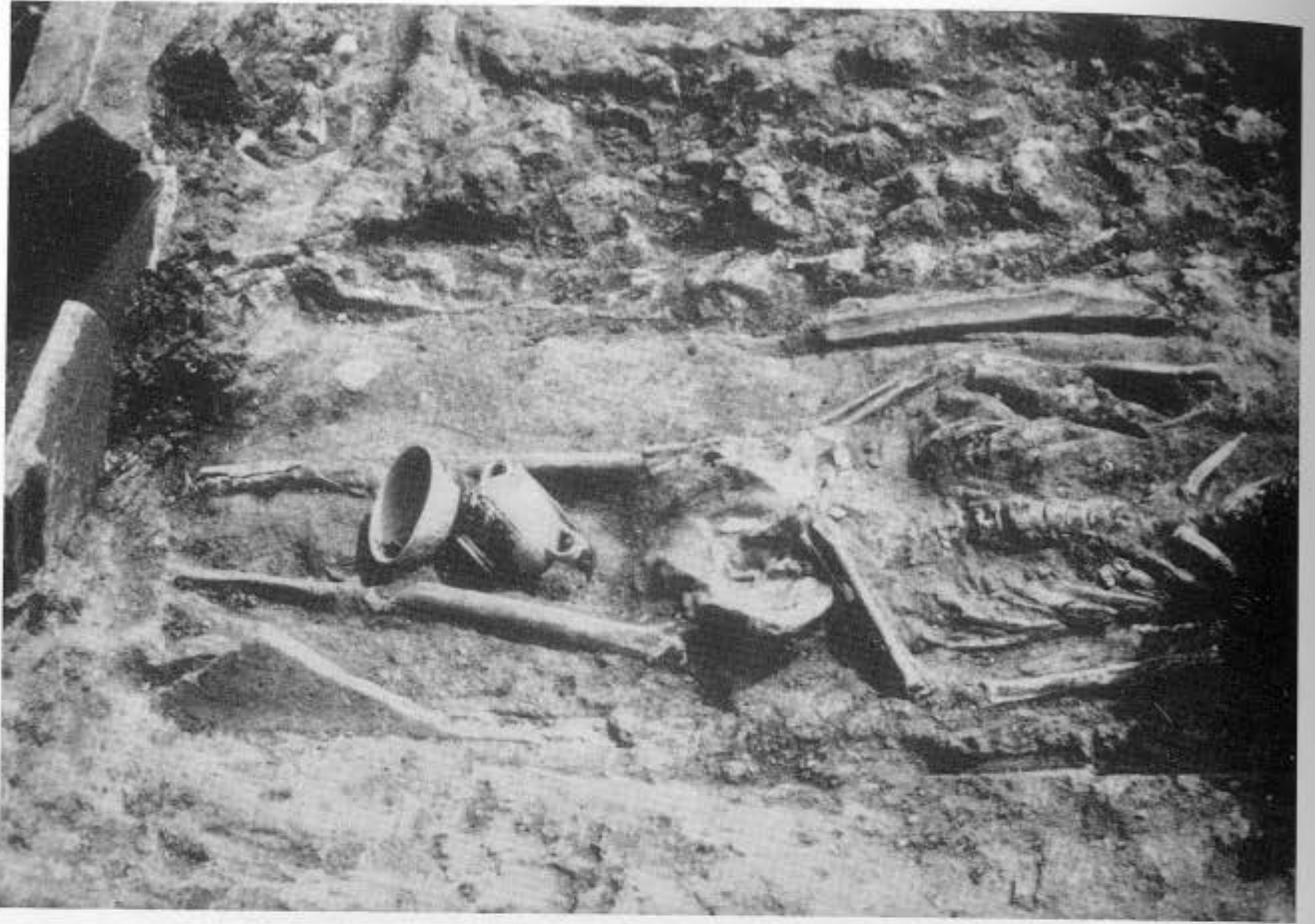
by CH. SAMIOU

Part of the hellenistic cemetery of the city (25 burials) was discovered during the excavational research of the last years. There were male, female and infant burials inside cist-, pit- and tile covered graves as well as in pots. Some of them contained no grave good, while others were accompanied by rich offerings.

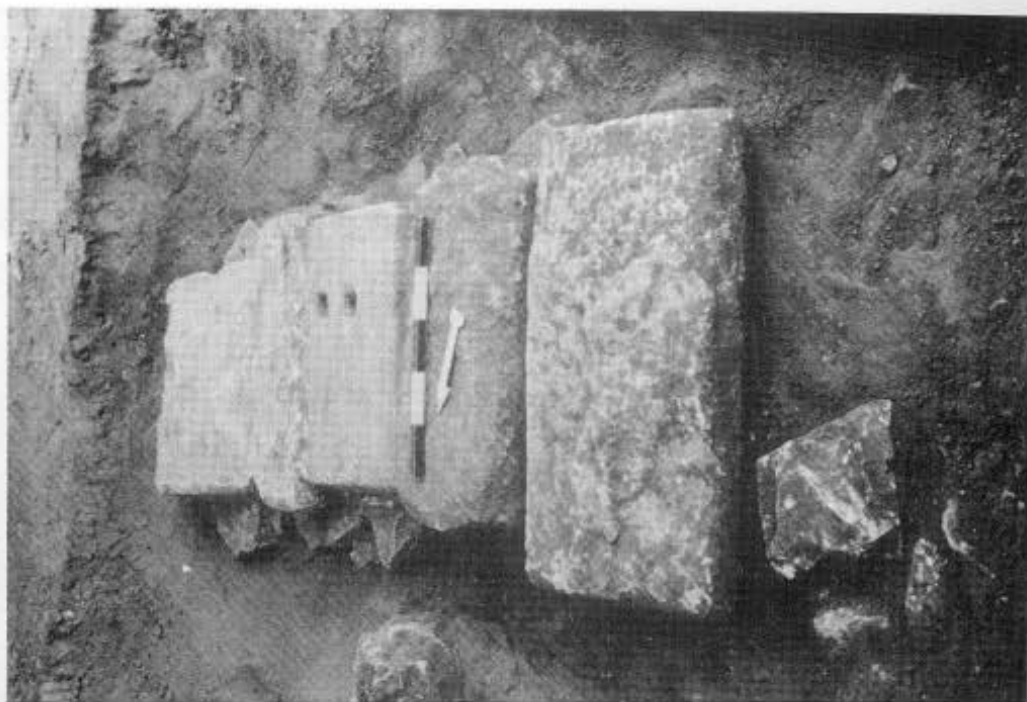
Cist-grave no. 23 containing a female burial yielded gold jewellery, nine big terracotta figurines, eight clay perfume bottles and two clay pyxides.

1, 2. Άβδηρα. Τομέας ΙΙ, ταφές στην περιοχή του αρχαϊκού τείχους.

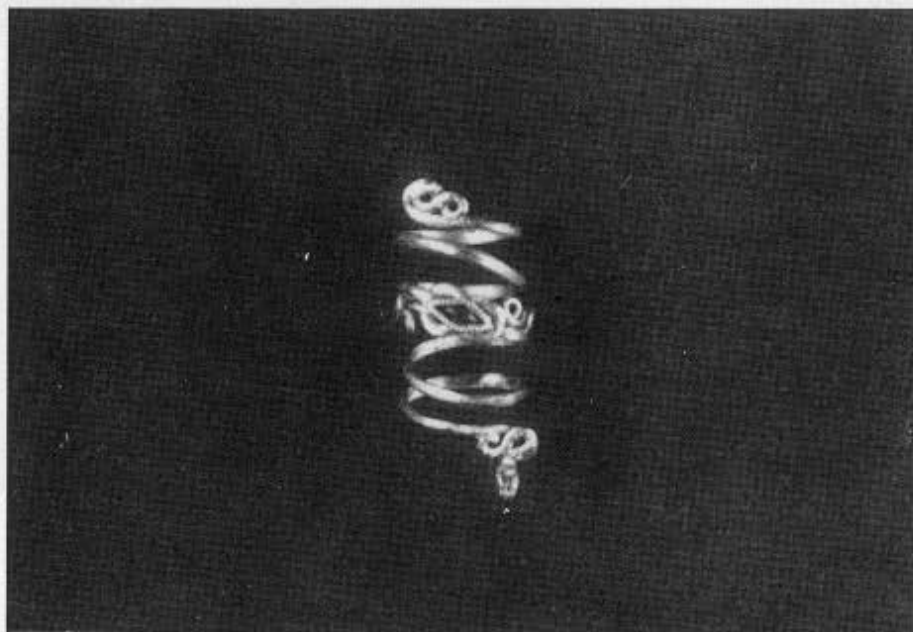

3. Τάφος 9. 4. Τάφος 14.

5. Τάφος 21. 6. Τάφος 23, με τις καλυπτήριες πλάκες. 7. Τάφος 23, εσωτερικό.

8. Τάφος 23. Χρυσό διάδημα. 9. Χρυσά ενώτια. 10. Χρυσό δακτυλίδι.

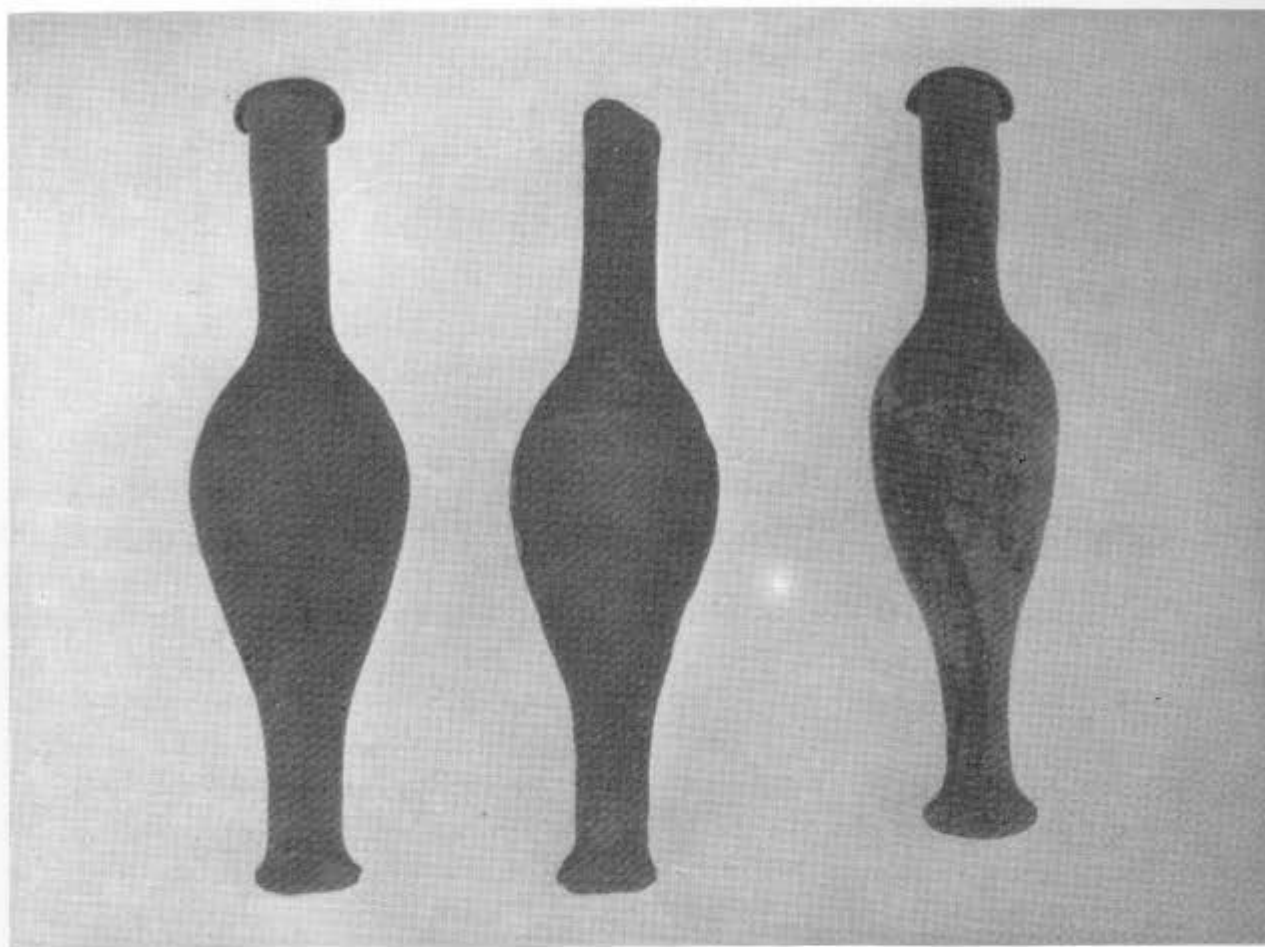

11, 12. Τάφος 23. Ειδώλια Αφροδίτης.

13. Τάφος 23. Ειδώλιο «πλαγγόνας». 14. Ειδώλιο γυναικείας μορφής.

15. Τάφος 23. Πήλινα μυροδοχεία. 16. Πήλινη πυξίδα.